

Разработване, пилотиране и разпространение на нови методи за събиране на данни относно дискриминацията срещу ромите в обществените услуги (ADinPS)

проект, финансиран от Европейския съюз
(REC-AG-2019/REC-RDIS-DISC-AG-2019)

Доклад за използване на тестове за дискриминация за измерване на дискриминацията срещу ромите в обществените услуги

Ágota Scharle и Hanna Erős
февруари 2022 г.

Този проект е финансиран от Програмата за права, равенство и гражданство на Европейския съюз за периода 2014-2020 г.

Съдържанието на този доклад отразява единствено възгледите на авторите и е тяхна изключителна отговорност. Европейската комисия не поема никаква отговорност за използването на съдържащата се в него информация.

Проектът **"Нови методи за събиране на данни за дискриминацията срещу ромите в обществените услуги (ADinPS)"** се изпълнява между май 2020 г. и февруари 2022 г. от консорциум, ръководен от [Центъра за политически изследвания на](#) Централноевропейския университет (CEU, Унгария) и включващ [Будапещенския институт за политически анализи](#) (BI, Унгария), [Центъра за междуетнически диалог и толерантност - Амалипе](#) (България), [ROMEА](#) (Чехия) и [Фондация "Автономия"](#) (Унгария).

Проектът имаше за цел да допринесе за борбата с дискриминацията, с която се сблъскват ромите при достъпа до обществени услуги, чрез разработване, пилотиране и разпространение на методи за събиране на данни, които могат лесно да бъдат прилагани от НПО и използвани за редовно и систематично наблюдение на дискриминацията.

По време на проекта три неправителствени организации - Amalipe (България), ROMEA (Чехия) и Фондация "Автономия" (Унгария) - пилотираха методологията на тайното пазаруване в шест експеримента (по два във всяка страна):

- България: записване в училище, достъп до общински социални жилища,
- Чехия: записване в училище, наемане на общински помещения,
- Унгария: записване в училище, регистрация на автомобил,

и получи данни за дискриминацията, с която се сблъскват ромите при достъпа до обществени услуги, както чрез онлайн портали, така и чрез личен контакт с доставчиците.

Въз основа на данните от тези експерименти е разработен настоящият доклад.

© Будапещенски институт за политически анализи, 2022 г., Будапеща.

Това произведение е лицензирано под [CC BY-NC 4.0](#).

Проектът ADinPS е финансиран от Програмата за права, равенство и гражданство на Европейския съюз (REC) 2014-2020 г.

Съдържанието на този доклад отразява единствено възгледите на авторите и е тяхна изключителна отговорност. Европейската комисия не поема никаква отговорност за използването на съдържащата се в него информация.

Съдържание

1. Въведение	4
1.1. Цели на проекта	4
1.2. Съществуващи доказателства и добавена стойност на този проект.....	4
Данни от проучвания на населението.....	5
Доказателства от тестове за кореспонденция.....	5
Доказателства за дискриминацията в образованието	6
2. Изпълнение на експериментите	7
2.1. Схема на работния план и участници	7
2.2. Метод на изследване на дискриминацията.....	7
2.3. Избор на услуги	8
2.4. Общ подход за създаване на експерименти.....	11
3. Постановка и резултати от училищните експерименти	12
3.1. Училищни експерименти в Чешката република	12
3.2. Резултати от унгарския експеримент с училищата	14
3.3. Резултати от българския експеримент за училищата.....	16
3.4. Сравняване на резултатите от трите училищни експеримента	21
3.5. Други експерименти	22
Експеримент за наемане на помещения в Чехия.....	22
Жилищен експеримент в България	22
Регистрация на автомобили в Унгария.....	23
4. Уроци за използване на тестове за дискриминация	24
5. Препратки	25
6. Приложения	27
6.1. Основна информация за експеримента в българското училище.....	27
Изчисляване на необработените проценти на отговорите	27
Важни училищни дати в България	27
6.2. Примери за отговори на училищата.....	28
Примери за реакции на училищата в България.....	28
Примери за реакции на училищата в Унгария.....	29
6.3. Основна информация за българския експеримент с жилища.....	29
6.4. Пример за писмо в експеримента с чешките помещения	29

1. Въведение

Проектът "Нови методи за събиране на данни за дискриминацията срещу ромите в обществените услуги (ADinPS)" се изпълнява между май 2020 г. и февруари 2022 г. от консорциум, ръководен от Центъра за политически изследвания на Централноевропейския университет (CEU, Унгария) и включващ Будапещенския институт за политически анализи (VI, Унгария), Центъра за междуетнически диалог и толерантност - Амалипе (България), ROMEА (Чехия) и Фондация "Автономия" (Унгария).

В настоящия доклад са обобщени целите, методите, процесът и резултатите от шест експеримента, които бяха предназначени за измерване на дискриминацията срещу ромите в обществените услуги. В останалата част на тази глава са очертани целите и обосновката на проекта и са представени накратко съществуващите данни за дискриминацията срещу ромите. В глава 2 е описана общата методология на проекта, а глави 3 и 4 са посветени на шестте експеримента. В глава 5 се обобщават доказателствата, получени в рамките на проекта, а в глава 6 се излагат някои поуки относно използването на тестове за дискриминация от НПО.

1.1. Цели на проекта

Проектът имаше за цел да допринесе за борбата с дискриминацията, с която се сблъскват ромите при достъпа до обществени услуги, чрез разработване, пилотиране и разпространение на методи за събиране на данни, които могат лесно да бъдат прилагани от НПО и използвани за редовно и систематично наблюдение на дискриминацията.

Основанието за това е, че макар и тестването на дискриминацията да не ни позволява да проверим всички аспекти на дискриминацията, предвид общата липса на доказателства за пречките пред достъпа до обществени услуги, този метод може значително да допринесе за изграждането на база данни. Тъй като тестването на дискриминацията е сравнително евтино, то може да се използва редовно от НПО за наблюдение и измерване на дискриминацията в услуги, които са особено важни за ромите. Това може да бъде особено полезно в държави, в които органите по въпросите на равенството са сравнително слаби както по отношение на политическия си мандат, така и по отношение на броя на персонала.

Така проектът имаше три основни цели. Първо, да се съберат доказателства за дискриминирането на услугите, които са от голямо значение за социалното приобщаване на ромите, и по този начин да се допринесе за наблюдението и подобряването на стратегиите за ромите. Второ, да се провери потенциалът за редовно използване на тестове за дискриминация от НПО в Централна и Източна Европа. Трето, да се използват новите данни за повишаване на осведомеността относно дискриминацията и за лобиране за ефективни мерки за борба с дискриминацията.

1.2. Съществуващи доказателства и добавена стойност на този проект

Съществуват доказателства, че предразсъдъците срещу ромите са широко разпространени в Централна и Източна Европа, а също така е добре документирано, че изключването на ромите от пазара на труда се дължи отчасти на дискриминация от страна на работодателите. Дискриминацията на ромите в областта на обществените услуги обаче е много по-слабо документирана (Hojsik et al 2018).

Данни от проучвания на населението

Проучванията на населението, отчитащи обществените възприятия, показват, че дискриминацията срещу ромите е широко разпространена в Европа, но с големи различия между отделните държави. Според последното налично проучване¹ на Евробарометър по тази тема през 2019 г. населението, което възприема дискриминацията като широко разпространена, е било сравнително ниско в България, много по-високо в Унгария и около средното за ЕС в Чешката република.

Тези възприятия са склонни да подценяват действителната дискриминация, тъй като те зависят от културно и законово определените норми за това какво представлява дискриминацията, както и от чувствителността и излагането на респондентите на дискриминационни практики. В същото проучване на въпроса дали се чувствате комфортно, когато имате колега ром на работа, процентът на отказите е много по-висок в България (37 %), отколкото в Чешката република (30 %) или Унгария (22 %).

Изглежда, че все повече се осъзнава, че дискриминацията е вредна за цялото общество и трябва да се направи повече за нейното намаляване. И в трите държави мнозинството от населението смята, че по-добрата интеграция на ромите би била от полза за обществото, въпреки че обществената подкрепа за усилията за интеграция е много по-голяма в Унгария (72 %), отколкото в Чешката република (58 %) и България (49 %). В същото време голям дял от населението смята, че усилията на правителството за интеграция в областта на образованието, здравеопазването, жилищното настаняване и заетостта не съществуват или са неефективни (48 % в Унгария, 54 % в България, 58 % в Чехия).²

Доказателства от тестове за кореспонденция

Дискриминацията от страна на работодателите спрямо етническите малцинства в неравностойно положение е добре документирана от проучвания, основани на тестове за съответствие ([Neumark 2018](#); [Zschirnt and Ruedin 2016](#), [Lippens et al 2020](#), [Lancee 2021](#)) и има някои доказателства конкретно за ромите в Централна и Източна Европа ([Bartos et al 2016](#), [Olasz 2020](#)). Има много по-малко данни за дискриминацията в областта на обществените услуги, а проучванията, насочени към Централна и Източна Европа, са особено оскъдни ([Bertrand and Duflo 2017](#), [Hansen, J.A. and Tummers, L. 2020](#)).

Въпреки това има няколко скорошни проучвания, които установяват дискриминация срещу ромите на пазара на частни наеми ([Bartoš et al 2016](#)) и в публичните услуги по заетостта ([Mikula and Montag 2022](#)) в Чешката република, както и при достъпа до различни общински услуги в Унгария ([Simonovits et al 2021](#)). Тези проучвания документират както явни, така и мълчаливи форми на дискриминация, т.е. процентът на отговорилите на обществените услуги, както и качеството на отговора варират в зависимост от етническия произход на клиента. Някои неотдавнашни проучвания предполагат, че това може да се обясни отчасти с факта, че държавните служители не разполагат с достатъчно време и могат да дискриминират като начин за справяне с голямото работно натоварване ([Andersen and Guul 2019](#), [Olsen et al 2021](#), [Taghizadeh 2021](#)).

---

¹ Специално проучване на Евробарометър 2019/493. Съответните въпроси включват QC1.3, QC8R. https://data.europa.eu/data/datasets/s2251_91_4_493_eng?locale=en

² Евробарометър 2019. QC8R.

Доказателства за дискриминацията в образованието

Образованието е особено важна област от обществените услуги, тъй като неравенството в достъпа до висококачествено образование до голяма степен определя шансовете на децата не само по отношение на възможностите за работа, но и във всички измерения на социалното приобщаване. Неравният достъп до публично образование има дългосрочно въздействие върху формирането на уменията на децата в неравностойно положение и съответно върху тяхната пригодност за заетост, доходи и благосъстояние в зряла възраст (ОИСР, 2019 г.). Училищната сегрегация (особено сегрегирани класове на етнически смесените училища) също може да има опустошителен ефект върху развитието на идентичността, самочувствието и междуетническите отношения на младите хора (Messing 2016).

Съществува все повече (предимно качествени) доказателства, че дискриминацията срещу ромите е широко разпространена в системата на общественото образование в Централна и Източна Европа (Ohidy and Forray 2019). Основните причини са тясно свързани и трудно могат да бъдат разграничени. Учителите може да имат предразсъдъци към ромите (също като своите съграждани, вж. Kisfalussy et al 2021, Lambrev et al 2020), или да приспособяват поведението си към (предполагаемите) предразсъдъци на родителите, които не са роми, или да се опитват да избегнат допълнителното натоварване, което очакват да се наложи при преподаването на ромски деца (повечето от които произхождат от семейства с нисък социално-икономически статус). Свободният избор на училище и пространствената сегрегация обикновено засилват тези основни фактори, тъй като позволяват на училищата да подбират деца, които се смятат за по-лесни за преподаване (и постигат по-високи резултати на изпитите), и позволяват на родителите да избягват училища, в които делът на децата с нисък статус е висок.³ Общата липса на учителски умения, необходими за преподаване в класове със смесени възможности, също допринася за тенденцията към сегрегация в училищата.

Данните от проучванията на обществените нагласи също така показват, че предразсъдъците на родителите от мнозинството към ромските деца са един от факторите, обуславящи училищната сегрегация и дискриминация. Според проучването на Евробарометър за 2019 г. делът на респондентите, които биха се чувствали неудобно от това, че децата им имат съученици от ромски произход, е сред най-високите в Чешката република (40 %) и България (34 %), а в Унгария (25 %) е малко под средното за ЕС.

Доказателствата за причинно-следственото въздействие на дискриминацията върху достъпа до училище са сравнително ограничени. Съществуват малко кореспондентски проучвания (които са широко използвани за измерване на дискриминацията на пазара на труда) относно достъпа до училище и не ни е известно да има такива, които да са осъществени в Централна и Източна Европа (Olsen et al. 2021 г. са изследвали достъпа до училище на мюсюлмански деца в Дания, Taghizadeh 2021 г. се е фокусирал върху арабски деца в Швеция).

---

³ Свободният избор на училище може да доведе до по-силна сегрегация в градовете, където има повече училища: децата от малцинствата в неравностойно положение са по-малко склонни да пътуват до отдалечени училища поради неблагоприятни информационни условия, по-голямата тежест на разходите за пътуване върху семейния бюджет или поради страх от неизвестното (Kézdi и Kertesi 2013).

2. Изпълнение на експериментите

В тази глава е представен кратък преглед на нашия подход към проектирането и изпълнението на шестте експеримента, проведени по време на проекта. Етичните въпроси, свързани с метода на пазаруване на мистерии, са разгледани подробно в отделен документ.

2.1. Схема на работния план и участници

Проектът се координира от CEU CEPS и се изпълнява от три граждански организации и Института в Будапеща. Трите неправителствени организации на местно ниво включваха Amalipe (България), ROMEA (Чехия) и Фондация Autonomia (Унгария). Те участваха от началния етап на проекта - от избора на областите на услугите, които да бъдат тествани, до разработването и използването на инструменти за лобиране. Неправителствените организации отговаряха за събирането и интерпретирането на информацията относно положението на ромите и организацията на конкретни услуги в тяхната страна, докато Институтът в Будапеща отговаряше за определянето на методологическата рамка на експериментите, ръководеше проектирането и изпълнението на експериментите и предоставяше техническа помощ, когато беше необходимо, както и за анализа на данните.

Първият етап на проекта включваше преглед на литературата, подробно очертаване на потенциалните етични проблеми, свързани с използването на техники за тайно пазаруване в контекста на обществените услуги, и обсъждане на значението на конкретни услуги за ромите в участващите държави.

На втория етап участниците определиха шест области, върху които да работят, подготвиха и осъществиха онлайн експериментите между януари и август 2021. Личният експеримент беше осъществен през септември 2021 г. Шестте служби бяха както следва:

- България: записване в училище, достъп до общински социални жилища
- Чехия: записване в училище, наемане на общински помещения
- Унгария: записване в училище, регистрация на автомобил

На третия етап работата беше организирана паралелно: Неправителствените организации използваха предварителните резултати за разпространение на метода и разработване на инструменти за лобиране, докато Институтът в Будапеща работеше върху анализа на данните.

Последният етап, през януари и февруари 2022 г., беше насочен към разпространение на информацията и лобиране.

2.2. Метод на изследване на дискриминацията

За целите на този проект дефинирахме тестването на дискриминацията (или тайното пазаруване⁴) като специфичен метод на наблюдение на участниците. Участникът (или аватар) действа като потребител на услугата и наблюдава различни аспекти на предоставянето на

---

⁴ Първоначалното заглавие на проекта се отнасяше до "тайно пазаруване", което по-често се използва в търговските приложения на метода. Тъй като в академичните изследвания се използва терминът "тестване на дискриминацията" за обозначаване на този метод, ние избрахме да използваме този термин в настоящия доклад.

услугата, докато служителят, представляващ доставчика на услугата, не е информиран, че е наблюдаван. В нашия случай фокусът ще бъде върху достъпността на услугите и се интересуваме главно от това дали ромите изпитват някаква дискриминация в това отношение. Участниците следват предварително определен сценарий, в който са посочени и техните реакции на евентуални въпроси или реакции от страна на доставчика на услуги. Участниците са "конструирани" или подбрани така, че да се различават по своя етнически произход, но да са еднакви или сходни по всички останали характеристики. По този начин разликите в резултатите, наблюдавани при участниците, принадлежащи към различни етнически групи, могат да бъдат приписани на етническа дискриминация.⁵

Такива тестове могат да се извършват по различни канали за комуникация. В зависимост от избора на канал участниците могат да бъдат реални лица, обучени да действат като клиенти, и могат да инициират интерактивен контакт в реално време с доставчиците на обществени услуги лично, по телефона или чрез чат. Алтернативно, участниците могат да бъдат аватари, т.е. "конструирани" личности: това може да се използва, когато контактуването с доставчика на услуги не изисква присъствието на клиента в реално време, като например изпращане на електронно писмо или писмо по обикновена поща.

Предимството на този метод е, че той може да предостави надеждни доказателства за размера на дискриминацията и може да бъде приложен при относително ниски разходи (поне в случая с използването на аватари). Важно ограничение на метода е, че той е най-подходящ за улавяне на дискриминацията в началната фаза на достъпа до дадена услуга, тъй като на по-късните етапи разходите и етичните рискове стават твърде високи (Nathan and White 2021). Етичните рискове са проблем дори в началния етап на достъпа до дадена услуга, поради което експериментите трябва да се планират внимателно.

Надеждността на резултатите е много чувствителна към дизайна и изпълнението на експериментите ([Bertrand and Duflo 2017](#)). Един от важните въпроси е да се гарантира, че клиентите от ромски и неромски произход действително се различават само по своята етническа принадлежност, което се отнася не само до техните лични характеристики, но и до обстоятелствата на контакт с доставчика на услуги. Друг важен въпрос е да се гарантира, че третираните (тези, с които се е свързал клиент от ромски произход) и нетретираните (тези, с които се е свързал клиент от неромски произход) доставчици на услуги са сравними. В някои случаи това може да се гарантира чрез многократно свързване с един и същ доставчик. В много случаи това не е възможно поради риска експериментът да бъде разкрит. В последния случай случайното разпределение на доставчиците в третираната и нетретирана група може да гарантира, че *средно* двете групи ще имат еднакви характеристики.

2.3. Избор на услуги

Изборът на услугата, която ще бъде тествана в рамките на този проект, се основаваше на две основни съображения. Първо, услугите да са подходящи за ромската общност, и второ, методът на тестване на дискриминацията да е осъществим. Осъществимостта обхващаше няколко аспекта: етични рискове, риск от неоткриваемост (т.е. конструирани клиенти да

---

⁵ Възможно е все пак да има известно отклонение в тези резултати, произтичащо от факта, че нивата на образование представляват различни сигнали за ромите и за лицата, които не са от ромски произход, както ще разгледаме в следващата глава.

бъдат приети за реални), достатъчни размери на извадките, за да се гарантира, че ще получим надеждна мярка за дискриминация, и разходи за изпълнение.

Затова се стремяхме да изберем **услуги**, които

- се предоставят от публична институция
- не са много скъпи или животоспасяващи (за да се избегне вредно изтласкване на истинските потребители).
- се използват от роми
- се използват често (за да не изглеждат внезапно нарастващите запитвания подозрителни).
- може да се използва от външни лица, т.е. хора, които не живеят в населеното място, или да е от значение за новодошлите.
- употребата е доброволна и обикновено се инициира от клиента (затова не можем да включим задължителната ваксинация).
- позволяват известна свобода на преценка от страна на държавния служител (която може да се използва за дискриминиране на някои клиенти).
- Клиентите могат да поискат информация за услугата по някакъв онлайн канал (имейл, фейсбук, уеб).
- в идеалния случай извършването на съответното запитване не изисква задълбочени познания за местността (тъй като това би увеличило времето и средствата, изразходвани за проверката).
- в идеалния случай доставчикът има поне 60 отделни офиса - това ни помага да съберем достатъчно наблюдения, без да ставаме подозрителни.

За избраните услуги определихме ситуация, в която можехме да наблюдаваме взаимодействието между клиента и държавния служител. Тези ситуации бяха очертани така

- да бъдат сравнително прости (така че да можем да сравняваме ситуацията, инициирани от различни клиенти, и да измерваме евентуалните разлики в начина, по който служителите се справят със ситуацията), но
- все още има възможност за преценка.
- изискват минимални усилия от страна на доставчика на услуги: отнасят се до една-единствена услуга, изискват конкретна информация за услугата (вместо реален опит за използване на услугата), изискват въпрос, който често възниква и по този начин е вероятно да се получи стандартен отговор.

Като взехме предвид етичните рискове и наличните ресурси, използвахме стратегия, която се справяше с етичните рискове по четири начина:

- 1) да се съсредоточи основно върху телефонните и онлайн канали за връзка с доставчика на услуги
- 2) съсредоточаване върху искането на информация, а не върху действителното използване на услугата
- 3) да използват подходящи процедури за вземане на проби и време за изпълнение на интервенциите
- 4) анонимизиране на резултатите.

Списъкът на услугите и възможните сценарии са представени в таблица 1, като всички те разчитат на онлайн канали. Пандемията значително улесни осъществимостта на използването

на онлайн канали, тъй като обществените доставчици преминаха към използването им.⁶ След дискусии с партньорите по проекта относно опасенията, че използването на онлайн канал може значително да намали релевантността на нашето изследване (тъй като ромите вероятно ще използват по-често други, по-лични канали), добавихме сценарий, основан на личен контакт. Окончателният избор на услуги е отбелязан в сиво.

За да намалим етичните рискове, във всеки от тези сценарии използваме синтетични самоличности и автоматизирани процедури (в имейли), така че от страна на клиента няма да участват физически лица. С цел да се намали разхищението на капацитет на услугата, всеки сценарий е разработен така, че да сведе до минимум усилията, необходими на доставчика на услугата: той се отнася до една-единствена услуга, иска конкретна информация за услугата (а не реален опит за използване на услугата), пита за въпрос, който често възниква и следователно е вероятно да предизвика стандартен отговор. За да се опрости още повече срещата, всяка интервенция включва само един клиент.

Таблица 1. Рискове, характерни за сценариите от краткия списък

район на обслужване	канал	действие	рискове	намаляване на риска
1 записване в училище или детска градина за дете на възраст около 3 години	имейл / FB съобщение	майка пита дали ще има място за детето ѝ през следващия семестър	увеличава администрацията в училище/детско заведение	изключване на малки селища с ограничен административен капацитет (или недостатъчна извадка).
2 младежка гаранция	онлайн регистрация на уебсайта на YG / лично посещение	младежки регистри за търсене на информация за възможностите за обучение.	малко увеличение на администрацията за ПЕС (стандартна процедура)	изключване на звена на ПЕС с недостатъчен персонал? планиране на интервенцията в по-малко натоварен период
3 да се информирате за наличието на жилища общинска собственост (под наем).	лично / по телефона / по имейл	Запитване за информация относно наличността и процедурата за кандидатстване	увеличава администрацията за общината	изключват села

⁶ Вж. например описанието на правилата за чешките училища в първата вълна <https://www.expat.cz/czech-news/article/czechs-schools-will-conduct-enrollment-for-2020-2021-school-online>

район на обслужване	канал	действие	рискове	намаляване на риска
4 използване/наемане на открити площи от бизнеса	телефон / имейл / FB съобщение	да поискат информация за разходите/правилата за използване на общински помещения, например за продажба на дрехи или отглеждане на пчели.	увеличава администрацията на общината не може да гарантира напълно информираното съгласие при срещи по телефона.	изключване на малки селища с ограничен административен капацитет (или недостатъчна извадка).
5 наем на закрити помещения (напр. обществена зала) по организации	телефон / имейл / FB съобщение	да поискате информация за разходите за наем	увеличава администрацията на общината не може да гарантира напълно информираното съгласие при телефонни срещи.	изключване на малки селища с ограничен административен капацитет (или недостатъчна извадка).
6 подкрепа/информация за стартиране на бизнес	телефон / имейл / FB съобщение / лично посещение	да поискате информация за това как да получите разрешително за определена професия/подкрепа за започване на бизнес.	увеличава администрацията на общината/публичната агенция не може да гарантира напълно информираното съгласие при телефонни срещи.	изключване на малки селища с ограничен административен капацитет (или недостатъчна извадка).

2.4. Общ подход за създаване на експерименти

При изготвянето на плана за всеки експеримент първата стъпка беше да се събере информация за съществуващите правила и практики, които определят началната фаза на достъп до услугата, както и за съответните характеристики на ромските общности. Институтът в Будапеща подготви подробен списък с въпроси, за да подпомогне партньорите от НПО при събирането на данни. Следващата стъпка беше да се обсъдят аватарите, комуникационният канал и размерът на извадката. В пет от експериментите решихме, че използването на имейли е осъществимо (като се има предвид рискът експериментът да бъде разкрит). В шестия експеримент разчитаме на личен контакт. В повечето експерименти използвахме четири аватара, за да разделим дискриминацията, основана на социален статус, от тази, основана на етническа принадлежност. В повечето експерименти избрахме максимално възможния размер на извадката, т.е. свързахме се с всички звена на обществената служба, към които е насочен експериментът, като изключихме само тези, при които това би породило подозрения.

Последната стъпка от подготовката беше да се получат данните за контакт на звената за обществени услуги, да се изберат съответните звена (което беше направено от Amalipe, Romea и VI) и да се изготвят случайни подпроби, с които да се свърже всеки аватар (което беше направено от VI). Електронните писма бяха изпратени по напълно автоматизиран начин в унгарския училищен експеримент и за половината от извадката в чешкия училищен експеримент. В останалите експерименти имейлите бяха изпратени ръчно от Ромеа и Амалипе.

3. Постановка и резултати от училищните експерименти

За да измерим дискриминацията при записването в началното образование, изпратихме стандартизирани имейл съобщения до голяма извадка от училища от името на четири типа родители (аватари) с ⁷ молба за информация относно приема в училище около 2-3 седмици преди официалния краен срок за кандидатстване в първи клас през пролетта на 2021 г. В България съобщението се отнасяше за дете в 4-ти клас, което иска да смени училището, докато в другите две държави то беше за дете, което започва първи клас. Имейл съобщенията включваха 4-6 въпроса, свързани с процеса на кандидатстване и подробности от офертата на училището, които обикновено засягат работещи родители.

Използвахме четири аватара, различаващи се по ниво на образование и етническа принадлежност. Маркерите включваха имената на майката и детето, стила на писане и местоживеенето в случая на България. В унгарския експеримент използвахме и пети аватар, като беше предоставена и допълнителна информация, за да се обясни мотивацията за избор на училище, която използвахме и за сигнализиране на социалния статус. Идентифицирахме дискриминацията, като сравнихме процента на отговорите и качеството на отговорите при различните аватари.

3.1. Училищни експерименти в Чешката република

Експериментът в чешкото училище включваше контакт с началните училища, за да се попита за правилата за прием на дете, което току-що е навършило задължителната училищна възраст. В Чешката република изборът на училище е свободен и с малко ограничения. Училищата са предимно държавни и разполагат със значителна свобода при подбора на децата, които да приемат в първи клас.

Съобщенията на нискообразованите аватари бяха изпратени ръчно в периода 9-11 април (от петък до неделя), докато тези на образованите аватари бяха изпратени автоматично на 11 април (неделя), т.е.⁸ приблизително две седмици преди типичния краен срок - 30 април.⁹ Първата подпроба беше намалена наполовина на случаен принцип, за да се намалят разходите за ръчно

---

⁷ Четирите аватара бяха разпределени в четири случайно избрани подгрупи от начални училища. В унгарския случай имахме пети аватар, който представляваше образован родител отчасти с украински произход.

⁸ Автоматичното изпращане е програмирано на езика Python, който включва възможност, приложима за акаунти в gmail. Автоматизацията беше ограничена до образованите аватари, тъй като е вероятно те да имат акаунти в gmail, докато нискообразованите аватари е по-вероятно да използват други домейни.

⁹ Министерството на образованието съветва училищата да организират записването през април, но те могат да се отклонят от това.

изпращане (по този начин бяха включени 267 училища). Втората подгрупа включваше 540 училища.

Съобщенията включваха шест въпроса, свързани с процеса на кандидатстване и подробности за офертата на училището. Преводът на писмото, изпратено от образован аватар, е следният:

Уважаема госпожо директор,

Синът ми е на шест години и трябва да започне училище през септември. Бих искала да го запиша във вашето начално училище.

Бихте ли ми съобщили какъв е крайният срок за записване? Какви документи са ни необходими за това и как трябва да ви ги предадем? Трябва ли да доведе сина си в училището? Как работи групата за извънкласни занимания във вашето училище, какви са часовете? Вашето училище ще открие ли паралелка с преподаване на [чужд] език? Възможно ли е синът ми да бъде записан в този клас?

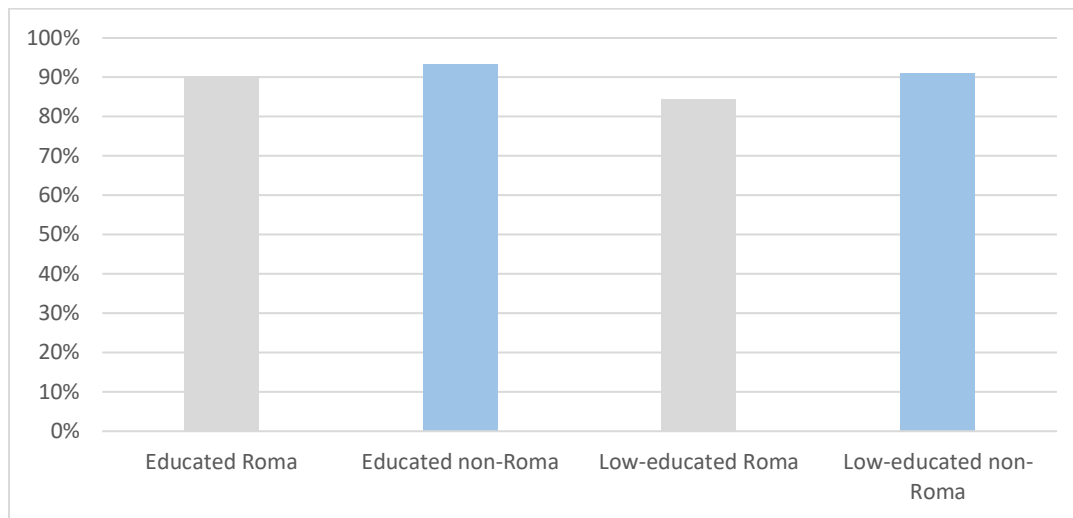
Много благодаря предварително

XУ

Използвахме четири аватара, различаващи се по ниво на образование и етническа принадлежност. Маркерите включваха името на майката и стила на писане. В извадката от училища не бяха включени престижни училища, разположени в квартали с високи доходи. Първоначалната чешка извадка включваше общо училища 1082, но подизвадката от аватари с ниско образование беше намалена наполовина, което намали окончателната извадка до 807. Някои от електронните адреси бяха грешни, което намали броя на училищата, с които успешно се установи контакт, до 778. Общият процент на отговорилите беше много висок, над 90 %.

Процентът на отговорите е значително по-нисък при ромските родители, и особено при ромските родители с ниско образование (фигура 1), въпреки че разликите са сравнително малки. Дискриминацията беше по-очевидна по отношение на качеството на отговорите. Ромските родители, независимо дали са нискоквалифицирани или образовани, както и нискообразованите родители от неромски произход, много по-често получаваха неподходящ отговор и много по-рядко - много полезен, в сравнение с образованите родители от неромски произход.

Фигура 1. Процент на отговорилите училища в Чешката република

Източник: изчисления на авторите.

3.2. Резултати от унгарския експеримент с училищата

В експеримента в унгарското училище използвахме четири аватара, които се различаваха по степен на образование и етническа принадлежност, а за сравнение беше добавен пети аватар, който беше конструиран като майка от Украйна, наполовина унгарка, със средно образование (наскоро разведена). Маркерите включваха имената на майката и детето, както и стила на писане. Двама образовани аватари изпратиха запитването от свое име, докато за украинската майка то беше изпратено от братовчедка, живееща в Унгария. За двата случая с ниско образование аватарът е бил неформален ментор, подкрепящ по-голям брат или сестра в семейството. Във всеки случай беше предоставена допълнителна информация, за да се обясни мотивацията за избора на училище, която използвахме и за сигнализиране на социалния статус.

Посланието до училището включваше следните въпроси:

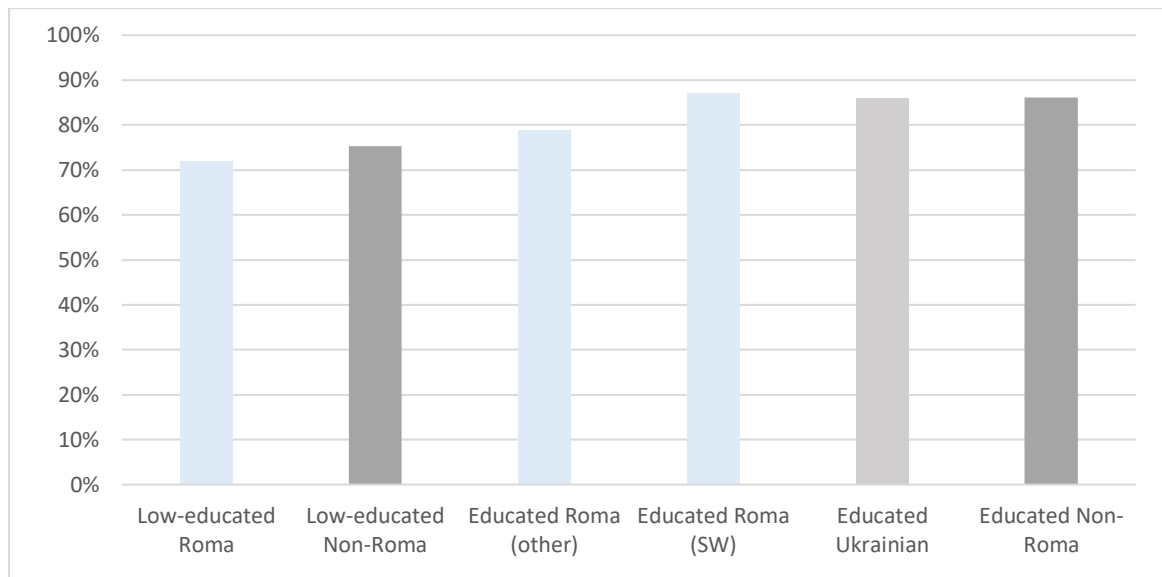
- Как мога да кандидатствам за училището?
- Кога е крайният срок за подаване на заявление?
- Колко време продължават следобедните часове, има ли задължителни часове в следобедните часове?
- От кой клас преподават чужди езици?
- Кога детето отговаря на условията за хранене с намалени цени (напр. за самотни родители)?

В извадката от училища не са включени престижни училища, разположени в квартали с високи доходи, както и училища с дял на децата в неравностойно положение над 40 %. Общо извадката включваше 1124 училища. Някои от електронните адреси бяха грешни, което намали броя на училищата, с които се осъществи контакт до Всички1116. съобщения бяха изпратени автоматично на 24-25 март (четвъртък и петък). Общият процент на отговорилите беше малко по-нисък, отколкото в Чешката република, но все пак достигна почти 80 %.

Ромските родители (или наставниците, представляващи ромски деца) по-рядко получаваха отговор (фигура2), а когато получаваха такъв, той по-рядко включваше цялата поискана информация, по-рядко беше "приятен" и по-често неутрален или груб в сравнение с родителите, които не са роми. Също така е по-малко вероятно да получат втори отговор, в който да ги питат

за решението им да запишат детето си в училището. Разликата в броя на отговорите варира в различните региони: в югозападната част на Унгария не открихме доказателства за дискриминация срещу образовани ромски родители.

Фигура 2. Процент на отговорилите училища в Унгария

Източник: изчисления на авторите. ЮЗ=Югозападна Унгария

По-малко вероятно е родителите с по-ниско образование да получат отговор, а тези, които са го получили, по-често са получили неутрален или груб отговор в сравнение с образованите родители.¹⁰ Получените отговори също така по-често се отнасяха до някаква пречка, като например, че им е необходимо доказателство за местоживеене във водосборния район на училището, че е трябвало да подадат заявление по-рано, тъй като процесът на предварително кандидатстване е приключил, или че в училището няма повече места.

Образованите роми са получили отговор в с 6% по-малко случаи (7 %, ако се изключат училищата в Югозапада), отколкото образованите майки от неромски произход, докато разликата в етническата принадлежност е само 3 % в случаите на нискообразовани ромски майки. Процентът на отговорите за образованите полуукраински аватари не се различава от този на образованите неромски аватари.

Както процентът, така и качеството на отговорите варират в зависимост от големината на училището: средно по-големите училища са по-малко склонни да отговорят и по-рядко отговарят на всички зададени въпроси. Това може да се дължи отчасти на липсата на административна подкрепа (или централизиране на решенията) за директорите на училищата и отчасти на финансовите стимули, свързани с размера на класа. В унгарския случай установихме, че училищата, които се борят да достигнат минималния размер на класа, за да получат

¹⁰ В подобен експеримент в Швеция Adman и Jansson (2017) установяват, че училищата дискриминират основно по този неформален начин (вместо да не отговарят изобщо).

финансиране на глава от населението, са били по-склонни да отговорят и да предоставят цялата информация.

Отговорите на училищата разкриха и много големи различия в начина, по който училищата организират предоставянето на информация на родителите, което вероятно зависи както от техните интереси (популярните училища не се нуждаят от "маркетинг"), така и от техническите им възможности и нагласи. Някои училища изглеждат много организирани и умели в използването на ИТ за улесняване на информирането на родителите, както и за управление на процеса на кандидатстване. Те създават групи в Google или Facebook за бъдещите кандидати, създават и споделят видеоклипове, публикуват въпроси и отговори на своя уебсайт и организират уебинари. Други училища се придържат към традиционните формати и канали (телефонни и лични срещи) и изглеждат много по-малко проактивни и отзивчиви в предоставянето на информация.

3.3. Резултати от българския експеримент за училищата

В българския училищен експеримент са избрани 500 училища, като са изключени училищата, в които делът на децата в неравностойно положение е много висок, и малките селски училища. В съобщението се питаше за възможността за записване на детето в 5-и клас и се намекваше за фоновата мотивация, че семейството се премества. Както и в Чешката република, използвахме четири аватара, различаващи се по ниво на образование и етническа принадлежност, за което сигнализираха имената и стилът на писане. В писмото се споменаваха известно ромско гето като настоящо местоживееене, което в комбинация с турско име сигнализираше за ромска етническа принадлежност.¹¹ Нискообразованите аватари бяха мъже (бащи), а образованите аватари бяха жени (майки). Всички съобщения бяха изпратени ръчно между 14 юни и 2 юли.

Съобщението до училищата включваше пет въпроса (примерен текст на съобщението от родител, който не е от ромски произход):

Уважаема г-жо/г-н директор,

Казвам се Янка Атанасова, а дъщеря ми Христина Атанасова е ученичка в 4. клас. В момента живеем във Факултета, София, но ни предстои да се преместим и в момента търсим подходящо училище за дъщеря ни.

Какви са изискванията за прием във вашето училище?

Какви документи се изискват за записване?

Кога е крайният срок за записване?

Имате ли свободни места?

Трябва ли да се яви на приемен изпит?

Електронните писма бяха изпратени до училищата на пет дати между 14 юни и 2 юли 2021 г. По-голямата част от съобщенията (317 от общо 500) бяха изпратени на 14 юни, а останалите - около две седмици по-късно. Необработените проценти на отговорите са включени в таблица А1 от приложението. В таблица 2 е показано как процентът на отговорите варира в зависимост от

---

¹¹ В България турското и ромското малцинство имат турски звучащи имена.

датата на изпращане. Оценките на дискриминацията са представени в таблица 3 и фигура 3. Средният процент на необработените отговори беше доста висок: 3 от 4 училища отговориха.

Таблица 2. Необработени проценти на отговорите според изпращане на запитването

	образовани роми	образовани нероми	нискообраз овани неромски граждани	нискообраз овани роми	общо	N
14jun2021 понеделник	64%	78%	87%	100%	80%	317
29jun2021 вторник	100%				100%	40
30jun2021 сряда		100%			100%	23
01юли2021 четвъртък			100%	38%	71%	63
от които: начални училища			100%	39%		
от които: средни училища			100%	36%		
02jul2021 петък				29%	29%	51
от които: начални училища				24%		
от които: средни училища				36%		

Източник: изчисления на авторите

Очевидно е, че изпращането на съобщенията е повлияло на процента на отговорите. Краят на учебната година в България е различен за различните класове: учебната година приключва на 31 май за 1-3 клас, на 15 юни за 4-6 клас и на 30 юни за 7-11 клас. През 2021 г. тестовете за проверка на способностите в 7 и 10 клас бяха организирани между 16 и 18 юни (вж. повече подробности в приложението). Това помага да се обяснят разликите в процентите на отговорилите според датата на изпращане. През седмицата на 14 юни и началните, и средните училища бяха заети с организирането на изпити, което може да обясни като цяло по-ниския процент отговори. Две седмици по-късно те не са имали такива задължения и все още е имало по-малко класове в училище (само 7-11 клас), което е намалило натоварването и в двете училища, но особено в началните училища (където училището е приключило за почти всички класове, с изключение на 7 клас). Това може да обясни високия процент отговори, наблюдаван при съобщенията, изпратени на 29-30 юни. Тъй като учебната година за седмоласниците приключи на 30 юни и след тази дата нямаше изпити, част от училищния персонал може да е заминал на почивка (или на летни лагери), което може да обясни резкия спад в броя на отговорите на съобщенията, изпратени на 1 и особено на 2 юли.

Времето не обяснява напълно много ниския процент на отговори на съобщенията, изпратени от ромския родител с ниско образование на 1 юли, тъй като процентът на отговори остава висок за ромския родител с ниско образование. Въпреки това по-резкият спад на отговорите от страна на началните училища в петък предполага, че част от спада наистина се дължи на началото на отпускарския сезон.¹²

Тъй като в последния ден на изпращане всички съобщения бяха изпратени от ромски аватар с ниско образование, това прави разликата между роми и нероми да изглежда по-голяма,

¹² При съобщенията, изпратени на първите три дати, средният процент на отговори не се различава по видове училища.

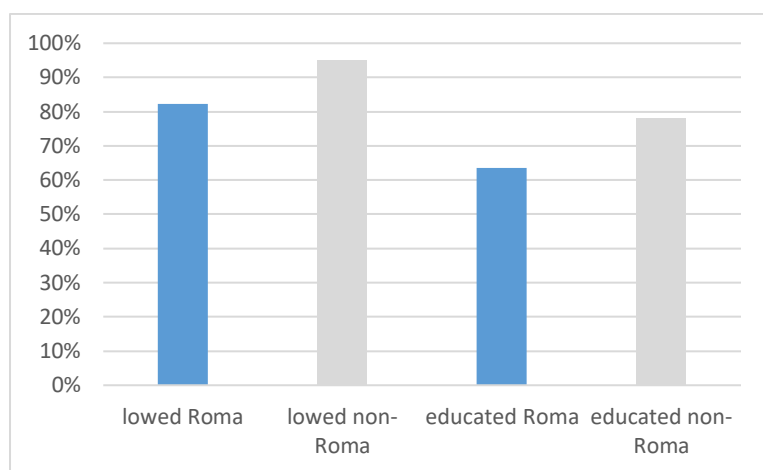
отколкото е в действителност. За да коригираме това отклонение, използвахме статистически методи, за да оценим процента на отговорилите, сякаш всички съобщения са били изпратени на 14 юни. Резултатите са представени в таблица 3 и фигура 3.

Таблица 3. Предвидени проценти на отговори и разлики според аватара

	образован			с ниско образование			общо
	Roma	неромски	пропуск	Roma	неромски	пропуск	
процент на отговорилите	64%	78%	14%	82%	95%	13%	80%

Бележка: Оценките коригират отклонението в датата на изпращане, прогнозата е за 14 юни.

Фигура 3. Очаквани проценти на отговорилите в българския училищен експеримент

Източник: изчисления на авторите

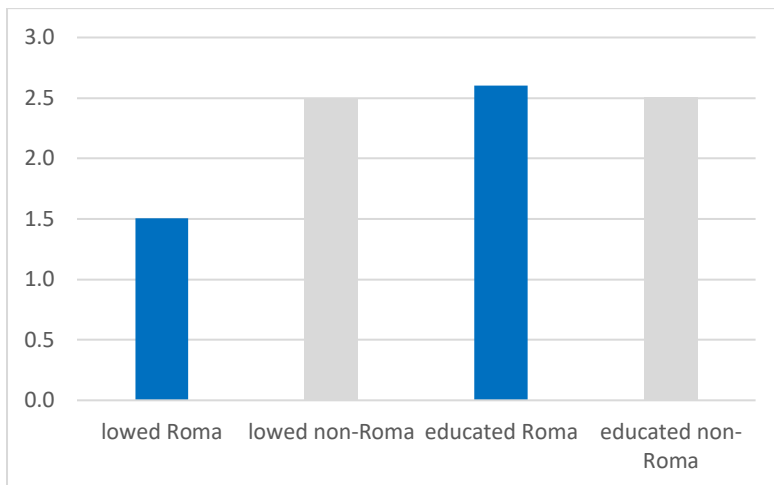
Тези резултати показват, че в българския случай за четвъртокласниците не съществува отрицателна дискриминация спрямо родителите с ниско образование, поне що се отнася до броя на отговорите. Всъщност е по-вероятно родителите с ниско образование да получат отговор. Това може да се дължи на факта, че повечето училища предоставят информация за записването на своите уебсайтове и по този начин очакват образованите родители сами да намерят тази информация (това се предполага и от факта, че няколко училища просто препратиха към своите уебсайтове, вместо да предоставят подробен отговор).¹³ Друг фактор би могъл да бъде фактът, че родителите, които изпращат съобщенията, се различават по своя пол: образованите авери са жени, докато нискообразованите авери са мъже. Поради традиционните нагласи за ролята на половете училищните служители може да са склонни да приемат по-

¹³ Средно 25% от отговорите се отнасят до уебсайта на училището. При родителите с ниско образование (които са получили по-висок процент отговори) вероятността да получат такава препратка е била малко по-голяма, но в техния случай е било по-малко вероятно училището да предостави връзка. При нискообразованите ромски родители само 1,4% от отговорите са включвали точната връзка към информацията и инструкциите за записване (в сравнение с 8,5% от образованите ромски родители и 5% от родителите, които не са роми).

сериозно исканията, изпратени от мъж, отколкото тези, изпратени от жена.¹⁴ Въпреки това родителите от ромски произход са били дискриминирани, независимо от нивото им на образование.

Качеството на отговорите се различава и в зависимост от етническата принадлежност и социалния статус на родителите. Средно училищата са отговорили на 2 от 5 въпроса (фигура 4). Образованите родители и родителите с ниско образование, които не са от ромски произход, са получили малко по-информативен отговор: средно на 2,5 от въпросите им е отговорено. Нискообразованите родители от ромски произход са имали много по-малък шанс да получат полезен отговор: средно на 1,5 от въпросите им е отговорено. Също така, при нискообразованите ромски родители вероятността да получат точна връзка към повече информация за процедурата по записване на уебсайта на училището е най-малка, а вероятността да получат съобщение, което препраща към уебсайта, без да предоставя връзка, е по-голяма.

Фигура 4. Очакван брой отговори на въпроси

Източник: изчисления на авторите

---

¹⁴ Разпространението на традиционните роли на половете в България е документирано например от Lomazzi, Vera, Sabine Israel и Isabella Crespi. 2019. "Gender Equality in Europe and the Effect of Work-Family Balance Policies on Gender-Role Attitudes" *Social Sciences* 8, no. 1: 5. <https://doi.org/10.3390/socsci8010005>

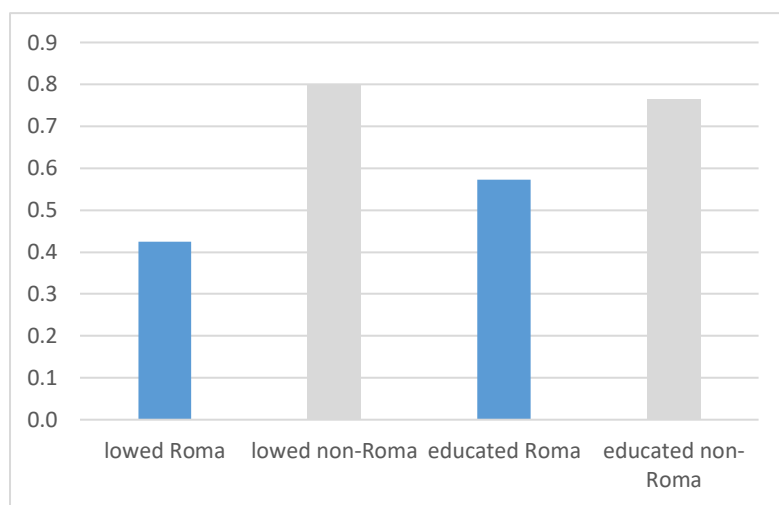
Таблица 4. Дял на отговорите, съдържащи препратка към уебсайта на училището, %

	Точна връзка	Обща връзка	Няма връзка	Няма такава препратка	Общо
образовани роми	8.5	6.4	6.4	78.7	100
образовани нероми	5.1	11.2	5.1	78.6	100
роми с ниска степен на образование	1.4	10.0	14.3	74.3	100
с ниско ниво на образование, което не е ромско	5.3	13.2	10.5	71.1	100

Източник: изчисления на авторите

Повечето училища изпратиха отговор, написан в любезен тон. Въпреки това тонът на отговорите също е различен при различните родители: Ромските родители много по-рядко са получавали любезен отговор (фигура5). Тази разлика беше особено голяма при ромските родители с ниско образование.

Фигура 5. Очакван дял на отговорите, написани с любезен тон

Източник: изчисления на авторите

В заключение установихме, че родителите от ромски произход са дискриминирани по три начина: вероятността да получат отговор е по-малка, както и вероятността да получат информативен и любезен отговор, който да ги накара да се чувстват добре дошли в училището. Родителите от ромски произход с ниско образование бяха засегнати от всички тези форми на дискриминация. Образованите ромски родители са засегнати от две от тези форми на дискриминация: вероятността да получат отговор е по-малка, а когато го получат, вероятността отговорът да бъде написан в любезен тон е по-малка, но той не е по-малко информативен от средния отговор, получен от родители, които не са роми.

3.4. Сравняване на резултатите от трите училищни експеримента

И в трите държави открихме доказателства за дискриминация на родители от ромски произход. В таблица 5 са представени процентите на отговорилите и разликата в процентите на отговорилите по етнически признак за трите държави. Те не са напълно съпоставими, тъй като експериментите (а също и социалният контекст) варират в различните държави. Въпреки това изглежда, че (1) дискриминацията на етническа основа може да е по-силна в България, отколкото в другите две държави, и (2) взаимодействието между дискриминацията на етническа основа и дискриминацията на статусна основа е различно в Чешката република и Унгария.

Таблица 5. Процент на отговорилите според етническата принадлежност и образованието на родителите (%)

	Нискообразовани роми	Неромски и граждан с ниско образование	Образовани роми	Образовани нероми	Разлика в етническата принадлежност, процентни пунктове		Разлика в образованието (социален статус), процентни пунктове**	
					Без образование	Образовани	Roma	Неромски
България*	83	95	64	78	13	14	-18	-17
Чехия	84	91	90	93	7	3	6	2
Унгария	72	75	80	86	3	6	8	11

*В България процентът на отговорите е коригиран спрямо датата на изпращане (последната група имейли беше изпратена в петък в края на учебната година и процентът на отговорите беше много по-нисък). ** Обърнете внимание, че тази разлика може да не измерва едно и също нещо за ромските и неромските родители (Mikola and Montag 2022). Освен това в случая с България резултатите може да отразяват и дискриминация, основана на пола, тъй като високообразованите авери са жени (майки), а нискообразованите авери са мъже (бащи).

Въпреки че тези резултати отразяват достоверно действителния опит на ромските родители, които искат информация за записване в училище, те не могат да се използват за установяване на дискриминация въз основа на етнически произход, а не на социално-икономически статус. Това е така, защото поради факта, че ромите трябва да положат много повече усилия, за да получат средно образование, в сравнение с мнозинството от населението, един високограмотен ромски родител вероятно ще бъде възприеман от училищата като човек с високи постижения, в сравнение с родител от неромски произход, който сигнализира за същото ниво на образование (Mikula and Montag 2022). И обратното, докато лошо написано съобщение от родител с ромски звучащо име отговаря на стереотипа за средностатистически ром, училищата могат да тълкуват подобно съобщение от родител, който не е ром, като идващо от родител с ниски постижения. Това означава, че двата източника на дискриминация действат по противоположен начин при

наблюдаваните разлики в процентите на отговорите или, с други думи, разликите дават долна оценка на дискриминацията въз основа на етническа принадлежност.¹⁵

3.5. Други експерименти

Във всяка страна проведохме два експеримента - един за записване в училище и един за друга услуга, която се различаваше в отделните страни. В този раздел са представени резултатите от тези експерименти.

Експеримент за наемане на помещения в Чехия

Вторият чешки експеримент беше насочен към общините: двама аватари (роми и нероми, и двамата с образование) се свързаха с общините по електронна поща, за да попитат за възможността да наемат общински помещения за два дни в края на август за малък летен лагер на детска танцова група. Преводът на съобщенията е представен в приложение 6.3. Ромският маркер беше много силен в този случай, тъй като съобщенията, изпратени от ромския аватар, изрично се отнасяха до ромски танци (за разлика от чешките и моравските танци) и бяха подписани с типично ромско фамилно име. Всеки аватар се свърза с 60 общини, които бяха областни центрове, вероятно разполагащи с някакво общинско заведение като училище или детска градина, което може да бъде наето за няколко дни. Съобщенията бяха изпратени на 9th август 2021 г. Много от съобщенията предизвикаха автоматичен отговор, потвърждаващ получаването на запитването. В някои случаи дойде отговор "извън офиса" с посочен друг адрес за контакт - в тези случаи оригиналното съобщение беше изпратено отново на този адрес, а на тези, които не отговориха до 20 август, беше изпратено напомняне.

Процентът на отговорите е много по-нисък, отколкото в училищния експеримент, но е с процентни пунктове 10 по-висок за гражданина, който не е ром (37/60, или 61,7%), отколкото за ромския аватар (3/60, или 5,0%).¹⁶ Отговорите бяха много разнообразни - някои от тях бяха много кратки, други признават работата с деца. Ромският аватар е имал по-малка вероятност да получи любезен и полезен отговор или допълнителна информация в отговор на запитването си. Много малко общини са направили конкретно предложение за помещения под наем: в това отношение няма разлика между двата аватара, всъщност ромският аватар е получил 1 такова предложение повече (4, срещу 3, получени от неромския аватар).

Жилищен експеримент в България

Вторият експеримент в България беше свързан с достъпа до социални жилища. Социалните жилища в България са недостатъчни и получаването на общинско жилище е дълъг процес. Експериментът провери дали гражданите от ромски произход и тези, които не са от ромски произход, получават еднакъв отговор на запитване за условията за кандидатстване за социално жилище. Запитванията бяха изпратени по електронна поща през март 2021 г. Извадката включваше 31 общини и тъй като извадката беше малка, използвахме само два аватара: роми и

---

¹⁵ Маркерите, които използвахме в унгарския случай, могат да създадат подобно отклонение: за родители с ниско образование запитването е написано от неформален ментор, който помага на по-големия брат или сестра на детето в училищна възраст, което трябва да бъде записано. За ромските родители това може да е сигнал за родителска мотивация над средното стереотипно ниво, докато за неромските (където подобно наставничество е рядкост) това може да е сигнал за проблеми в семейството.

¹⁶ От статистическа гледна точка разликата е значима на ниво 6%, което е слабо, но това може да се дължи отчасти на малкия размер на извадката.

лица, които не са роми. Ромският аватар изпрати едно и също съобщение до 18 общини, докато неромският аватар се свърза с 13 общини. Групите за третиране и контролната група бяха ръчно подбрани, за да се включат двойки, които са сходни по отношение на нивото на урбанизация и правилата за предоставяне на права (вж. таблица А4 в приложението). Писмата се различаваха леко по общини в зависимост от местните правила за предоставяне на права, за да се гарантира, че кандидатът отговаря тясно на изискванията за кандидатстване за социално жилище и е с нисък социален статус.

Съобщението беше следното (на български език):

Госпожо,

Трябва да намеря решение, което да устройва семейството ми. Имаме дъщеря и очакваме да се роди второ дете в края на лятото. Наематели сме на двустаен апартамент в общината от (годината е различна за всяка община), а съпругата ми има настоящ адрес в общината от (годината е различна за всяка община). От 2017 г. до 2020 г. бях в Германия, но загубих работата си поради пандемията и се наложи да се върна в България. Апартаментът е само с една стая и не можем да си позволим да наемем по-голямо жилище, тъй като съпругата ми няма да може да работи, а моята заплата е малка и недостатъчна.

Можете ли да ми помогнете? Искам да знам как да кандидатствам за общинско жилище, колко време трябва да чакаме за решение, давате ли предимство на семейства с деца? Също така, има ли някакви други специални правила за това кой може да кандидатства?

Много ви благодаря за помощта.

Процентът на отговорите при този експеримент беше сравнително нисък: само 14 от 31 общини отговориха. В този случай не можахме да установим систематична дискриминация на ромските граждани, в действителност гражданите с ромско (турско) звучащо име имаха по-голяма вероятност да получат отговор и качеството на отговора не беше систематично по-ниско.

Процентът на отговорите варираше в зависимост от степента на урбанизация: общините, включващи голям град (с поне 50 хил. жители), бяха много по-склонни да отговорят (75 %), докато тези с по-малък градски център (между 15 и 49 хил. жители) бяха по-малко склонни да отговорят (42 %). Процентът на отговорилите е особено малък в общините с преобладаващо селско население (с градски център от 6-14 хил. жители). Това може да се дължи отчасти на факта, че в по-слабо урбанизираните населени места има по-малко социални жилища, и отчасти на липсата на административен капацитет в тези общини. Интересно е, че общините със среден по големина град са много по-склонни да отговорят по полезен и информативен начин. Въпреки това размерът на извадката е твърде малък, за да се направят някакви солидни заключения относно модела на отговорите.

Регистрация на автомобили в Унгария

В единствения експеримент, проведен лично, проверихме общите административни практики на държавните агенции в Унгария. Тези агенции се намират в градските центрове на микрорегионите ("járás", в страната има около 170 такива единици) и отговарят за широк спектър от административни функции - от издаването на паспорти до регистрацията на автомобили или услугите по заетостта. В експеримента ромският аватар посети 15 служби, а неромският аватар - 8. Неромският аватар отиде в същите служби, които беше посетил и ромският аватар, така че тези случаи могат да бъдат сравнени по-пряко. Сценарият включваше дерегистрация на

автомобил, собственост на клиент. Посещенията бяха разпределени във времето между 31 август и 1 октомври 2021 г.

Тестовите не откриха признаци на системна дискриминация. В поведението на администраторите се наблюдават някои различия, но в повечето случаи те не правят разлика между клиентите: те са еднакво дружелюбни към всички или еднакво неприветливи.

Важно е да се отбележи, че при тестовите наблюдавахме само първия етап от разглеждането на случая и не получихме информация за диференцираното третиране на по-късните етапи.

В няколко случая се е случвало охранителят или мениджърът по случая да отхвърлят роднини или приятели, които са пристигнали с клиента. Тъй като наблюдавахме само клиенти от ромски произход, които идваха заедно по двойки или повече, не можем да кажем, че това правило (че само клиентът може да влезе в чакалнята) се прилага само за ромите. Ако експертите на терен смятат, че това е често срещано и възпира ромите да ползват тези държавни служби, струва си да се провери в следващ експеримент колко често срещано е то и дали се прилага дискриминационно.

В градовете и големите населени места работещите по случаи изглеждаха по-професионални: това може да се дължи на факта, че те имат по-разнообразна клиентела (например, чужденци или бездомни хора), така че може да са по-отворени като цяло, а може и да имат повече обучение.

Тъй като броят на наблюденията е много малък, не можем да твърдим, че в тези държавни служби няма дискриминация, но изглежда много вероятно дискриминацията да не е систематична или широко разпространена.

Експериментът доведе до някои полезни изводи относно прилагането на лично тестване. Първо, степента на подробност на наблюденията се различаваше между двата аватара: това би могло да се намали донякъде чрез разработване на по-подробен лист за наблюдение. Второ, някои важни обстоятелства не бяха запитани в листа за наблюдение (дали в офиса има служители от ромски произход и на каква позиция: рецепционист, администратор и т.н.), което показва, че е необходимо по-задълбочено пилотиране. Трето, личните проучвания са скъпи, особено за проучване в цялата страна, тъй като са свързани с време за пътуване и пътни разходи. На последно място, случаят с двата аватара не беше точно един и същ, в случая с ромския аватар вече имаше образувано дело, което позволи на службите да избегнат разглеждането на случая, като твърдят, че не са компетентни. Това беше неудачно: важно е случаите на двамата аватари да са възможно най-сходни във всяко отношение.

4. Уроци за използване на тестове за дискриминация

Освен че генерира нови данни за дискриминацията в обществените услуги, проектът даде и някои полезни уроци относно използването на метода за изследване на дискриминацията. В рамките на проекта осъществихме шест теста, 5 от които използваха електронна поща, а 1 включваше лични посещения на участници. Следващите съображения се основават на тези шест експеримента.

- Качество и надеждност на доказателствата: всеки от експериментите дава известна представа за това как може да се прояви или не дискриминация на определен етап от достъпа до обществени услуги. Експериментите в училищата обаче, при които разполагахме с относително големи извадки, се оказаха особено полезни, тъй като

можем да определим количествено случаите на дискриминация и също така да хвърлим известна светлина върху това как тя се случва на началния етап от достъпа до образование.

- Разходи: при провеждането на експериментите имаше три задачи, които бяха доста скъпи: (1) разбиране на областта на услугите и съответните въпроси, за да можем да създадем надежден експеримент; (2) заплащане на участниците в случая на експеримента на живо; (3) кодиране и съпоставяне на отговорите в училищните експерименти, където извадките бяха сравнително големи.
Тези разходи бяха малко по-високи от първоначално очакваните и ще трябва да бъдат финансирани, ако НПО желаят да повторят експериментите в други области. Въпреки това постоянните разходи за организиране на експеримента могат да бъдат спестени или намалени при периодично повтаряне на същия експеримент. Разходите могат да бъдат значително намалени чрез използване на цифрови инструменти, като например софтуер за автоматизирано изпращане на съобщения.
- Експертиза: изглежда, че за да се постигнат надеждни резултати, е необходима експертиза в областта на социалните науки. Такъв опит е особено необходим във фазата на създаване и в анализа.

5. Препратки

Adman, P. и Jansson, H. (2017). Полеви експеримент за етническа дискриминация сред местните шведски държавни служители. *Local Government Studies*, 43(1), pp. 44-63.

Ahmed, A. и Hammarstedt, M. (2019). Етническа дискриминация в контактите с публичните органи: тест за съответствие сред шведските общини. *Applied Economics Letters*, 1-4.

Andersen, C. S. и Thorbjørn, S. G. (2019). [Reducing Minority Discrimination at the Front Line-Combined Survey and Field Experimental Evidence \(Намаляване на дискриминацията по отношение на малцинствата на предната линия - комбинирано проучване и експериментални данни на терен\)](#). *Journal of Public Administration Research and Theory*, том 29, брой 3, юли 2019 г., стр. 429-444.

Bartoš, V., Bauer, M., Chytilová, J. и Matějka, F. (2016). [Attention Discrimination \(Дискриминация на вниманието\): Theory and Field Experiments with Monitoring Information Acquisition \(Теория и полеви експерименти с наблюдение на придобиването на информация\)](#). *The American Economic Review*, Vol. 106, No. 6 (JUNE 2016), pp. 1437-1475.

Bertrand, M. и Duflo, E. (2017). "Полеви експерименти за дискриминация". In: Banerjee, A. V. and Duflo, E. (eds). *Handbook of Economic Field Experiments*, pp. 309-393.

Hajdu, T., Kertesi, G. and Kézdi, G. (2019). [Междуетническо приятелство и враждебност между ромски и неромски ученици в Унгария: The Role of Exposure and Academic Achievement](#)". *The B.E. Journal of Economic Analysis & Policy*, De Gruyter, vol. 19(1), January, pp. 1-17.

Hansen, J. A. и Tummers, L. (2020). [Систематичен преглед на полевите експерименти в публичната администрация](#). *Public Admin Rev*, 80, pp. 921-931.

Hojsik, M., Fremlová, L. and Zentai, V. (eds). (2018). [Обобщаващ доклад за изпълнението на националните стратегии за интеграция на ромите в България, Чешката република, Унгария, Румъния и Словакия](#). Европейски съюз, пилотен проект "Граждански мониторинг на ромите". Генерална дирекция "Правосъдие и потребители".

- Kisfalusi, D., Janky, B. и Takács, K. (2021). [Класиране в унгарските начални училища: Механизми на етническа дискриминация спрямо учениците от ромски произход](#). *Европейски социологически преглед*, 2021 г., том 37, № 6, стр. 899-917.
- Lambrev, V., Kirova, A. и Prochner, L. (2020). [Образователни реформи за приобщаване? Interrogating policy-practice disjunctions in early childhood education in Bulgaria \(Преразглеждане на разминаванията между политики и практики в областта на образованието в ранна детска възраст в България\)](#). *Education Inquiry*, 11:2, pp. 126-143.
- Lancee, B. (2021). [Етническа дискриминация при наемане на работа: \(Сравняване на групи в различни контексти\). Резултати от международен полеви експеримент](#). *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(6), pp. 1181-1200.
- Taghizadeh, Larsson J. (2021). [Caseload, time-pressure and discrimination \(Натовареност, времеви натиск и дискриминация\)](#): В отговор на [електронната поща директорите на училища, които имат по-малко време за кореспонденция по електронна поща, по-вероятно ли е да проявяват дискриминация](#). *Journal of Behavioral Public Administration (Списание за поведенческа публична администрация)*, 4(2).
- Lippens, L., Baert, S., Ghekiere, A., Verhaeghe, P.-P. и Derous, E. (2020). [Дали дискриминацията на пазара на труда спрямо етническите малцинства се обяснява по-добре с вкуса или със статистиката? Систематичен преглед на емпиричните доказателства](#). Дискусионен документ на IZA № 13523.
- Messing, V. (2017). [Диференциация в процес на създаване: В.: Последници от училищната сегрегация на ромите в Чешката република, Унгария и Словакия](#). *Европейско образование*, 49:1, стр. 89-103.
- Mikula, Š. и Montag, J. (2022). [Роми и бюрократи: Ромите и бюрократите: полеви експеримент в Чешката република](#). *Работни документи на MUNI ECON*, 2022-01, Масариков университет.
- Натан, Ноа Л. и Ариел Уайт (2021 г.) Експерименти върху и с бюрократи на улично ниво, в: Джеймс Друкман и Доналд Грийн (редактори) *Handbook of Advances in Experimental Political Science*, Cambridge University Press
- Neumark, D. (2018). Експериментални изследвания на дискриминацията на пазара на труда. *Journal of Economic Literature*, 56 (3), pp. 799-866.
- ОИСР (2012 г.) "[Равенство и качество на образованието](#)": [Подкрепа за ученици и училища в неравностойно положение \(2012 г.\)](#). Издателство на ОИСР.
- ОИСР (2019 г.) [Балансиране на избора на училище и справедливостта: международна перспектива въз основа на Pisa](#). Издателство на ОИСР.
- Ohidy, A., and Forray, K. R. (2019). *Учене през целия живот и ромското малцинство в Централна и Източна Европа*. Emerald Publishing Ltd.
- Olsen, A. L., Kyhse-Andersen, J. H. и Moynihan, D. (2021). [The Unequal Distribution of Opportunity \(Неравномерното разпределение на възможностите\): A National Audit Study of Bureaucratic Discrimination in Primary School Access \(Национално одитно проучване на бюрократичната дискриминация при достъпа до начално училище\)](#). *American Journal of Political Science (Американско списание за политически науки)*.
- Simonovits, G., Simonovits, B., Vig, A., Hobot, P., Németh, R. и Csomor, G. (2021). Завръщане към "нормалното": краткотрайно въздействие на онлайн кампания на НПО за правителствена дискриминация в Унгария. *Political Science Research and Methods (Изследвания и методи в областта на политическите науки)*, стр. 1-9.
- Zschirnt, E и Ruedin, D. (2016) [Етническа дискриминация при решения за наемане на работа: мета-анализ на тестове за съответствие 1990-2015 г.](#) *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42:7, pp. 1115-1134.

6. Приложения

6.1. Основна информация за експеримента в българското училище

Изчисляване на необработените проценти на отговорите

Таблица А1. Изчисляване на необработените проценти на отговори по аватари

	образовани роми	образовани нероми	неромски	роми	общо
редове в обединените данни (училища, към които са насочени+второ изпращане+втори отговор)	160	138	139	185	622
второ изпращане	29	19	11	54	113
лош адрес	1	1	0	4	6
отговори	99	97	116	73	385
Втори или следващи отговори	3	1	2	3	9
отговорили училища	94	98	114	70	376
целени училища	126	120	126	128	500
достигнати училища	125	119	126	124	494
училища, които не са отговорили	29	23	12	54	118
необработен процент на отговорите	75%	82%	90%	56%	76%

Забележки: Таблица А1 представя броя на съобщенията, изпратени и получени от всеки аватар. За някои училища съобщенията бяха изпратени два пъти, а някои училища отговориха многократно: тези дублиращи се съобщения бяха игнорирани в анализа.

Важни училищни дати в България

Таблица А1. Дати за изпити и край на учебната година по видове училища и класове през 2021 г.

	начално образование (1-7 клас)	средно образование (класове 1-10 или 1-12)*
11-15 юни		клас 10
16 юни	клас 7	7 клас, 10 клас
17 юни	клас 7	7 клас, 10 клас
18 юни	клас 7	7 клас, 10 клас
2 юли	краен срок за издаване на удостоверения за завършено основно училище	
15 юни	край на учебната година за 4-6 клас	
30 юни	край на учебната година за класове 7-11	

* за преглед на училищната система вижте https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/bulgaria_en

6.2. Примери за отговори на училищата

Примери за реакции на училищата в България

а) Любезен, информативен отговор, отговарящ на всички въпроси (получен от образован ромски родител)

"Здравейте, г-жо Атанасова,

Трябва да подадете заявление до нас в училище или на този имейл, подписано с електронен подпис, но след като детето ви е завършило четвърти клас. Всички останали документи ще бъдат изискани от нас по служебен път от предишното училище.

Записването се извършва от родител или настойник и изисква документ за самоличност и акт за раждане на детето.

Ще имаме четири пети класа - един с немски и три с английски език. Всички ще учат в избираемите часове допълнително математика и български език и литература.

Няма крайни срокове за прехвърляне. В момента имаме общо до 12 свободни места.

Ние не провеждаме изпити за прием в пети клас.

Това е нашият уебсайт - <http://xxx>

xxx (име на училищния служител), директор"

б) Груб отговор без директни отговори (получен от образован родител, който не е от ромски произход)

"Здравейте!

На уебсайта на училището има информация за приема след 4-ти клас. "

в) Вежлив отговор, включващ няколко директни отговора (получен от родител с ниско образование, който не е от ромски произход)

"Здравейте!

В момента няма свободни места в xxx (име на училището). В началото на новата учебна година може да има свободно място, ако някой ученик напусне. "

г) Груб отговор, включващ само отказ (получен от родител от ромски произход с ниско образование)

"Здравейте. Нямаме свободни места. "

д) Груб отговор, включващ един отговор от пет (получен от родител от ромски произход с ниско образование)

"Следете училищния уебсайт за информация. Необходимите документи са свидетелство за завършен 4-ти клас и заявление.

Хубав ден!

xxx (име на училището)"

Примери за реакции на училищата в Унгария

- a) Училища, които информират родителите, че училището не е задължено да приема деца от своя район на обхват, че процедурата за кандидатстване вече е приключила и че няма свободни места:

"... не е районно училище, така че крайният срок за подаване на заявления за бъдещите ни първи класове вече е изтекъл, класовете ни са пълни..." (църковно училище)

"то не е районно училище, така че не е задължено да приема "близки" жители. Със съжаление ви съобщаваме, че предварителната регистрация в нашето училище за оценка на родителските нужди приключи миналата седмица. Решенията за прием и разпределение в класовете са взети. Не съществува възможност за късно записване."

"В нашето училище се обучават ученици от реформираните общини в xxx и околностите му. Крайният срок за кандидатстване беше 15 януари 2021 г. Решението за прием е взето, нямаме свободни места. Пожелавам ви успех в избора на училище"

- b) Училища, които информират родителите, че приемат само деца от техния район и изискват доказателство за местоживеене.

"Приемаме само деца с адресна карта xxx и декларация за местоживеене в xxxxx." (без да се споменават свободни места)

6.3. Основна информация за българския експеримент с жилища

Таблица А.4. Общини от извадката по правило за право на обезщетение и третиране

тип правило*	общини за контрол	третирани общини
2	Сливен	Габрово
3 и 5	Нова Загора, Трявна, Разлог, Сатовча, Елена, Симитли, Полски Тръмбеш,	Дряново, Трявна, Гълъбово, Раднево, Чирпан, Гърмен, Дупница, Симитли, Кюстендил
4	Севлиево, Велико Търново, Горна Оряховица, Сандански, Якоруда Благоевград	Котел, Казанлък, Стара Загора, Лясковец, Павликени, Свищов, Гоце Делчев, Петрич, Бобов дол

*изисква години на пребиваване, за да има право на социално жилище

6.4. Пример за писмо в експеримента с чешките помещения

Уважаеми г-н кмет,

От миналото лято работя като доброволец с неформална група от около 15 деца на възраст 12-16 години. Тъй като те са пропуснали много часове в училище заради Covid, се срещаме веднъж седмично за уроци, но също така се опитвам да им помогна да прекарват свободното си време по смислен начин. Миналото лято стартирахме клуб по танци, в който децата учат традиционни чешки и моравски (ромски) танци. Това е само любителска танцова група, но децата са наистина много мотивирани и талантиливи. Освен това аз самата имам професионален опит в хореографията на народни (ромски) танци (завършила съм танцова консерватория) и децата тренират вече второ поредно

лято. Така че резултатът е много добър. Бих искала да ви изпратя линк към нашия канал в YouTube, но все още работим по него, така че в момента това не е възможно.

С майката на едно от децата планираме да организираме лагер за децата, съчетан с екскурзия до друга част на Чешката република. Пиша ви, защото бих искала да ви попитам дали би било възможно да получим общинско помещение за този наш танцов лагер за два дни някъде между 20.8. и 30.8. Ние работим от спонсорски дарения и малки вноски от родителите, така че не можем да си позволим да наемем търговски помещения. Затова бихме се радвали да получим общинско помещение безплатно или на символичен наем. Това може да бъде стая в училище или друго общинско помещение - трябва ни само достатъчно голяма стая с подходящ под и достъпна тоалетна.

Ще ви бъда благодарен, ако ми изпратите информация за възможностите и условията за получаване на общински помещения за нашия лагер, за възможността за публични изяви. И също така, ако евентуално бихте могли да ме посъветвате за евтино настаняване в района, подходящо за деца (лагер, къща за гости, туристическа хижа и т.н.).

*С най-добри пожелания,
типично чешко (ромско) име*